

IV. ΟΙ ΣΚΟΠΟΙ ΤΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΑΛΛΟΤΕ

‘Η ζωὴ τῶν λαῶν ἐντῇ πορείᾳ της δὲν ἔχει δμοιόμορφον ροήν, ἀλλὰ διακρίνεται εἰς περιόδους μὲν ἵδια χαρακτηριστικά. Ἐκάστη τούτων διέπεται ἀπὸ ἄλλας ἴδεας, σκοποὺς καὶ δρους ὑπάρξεως. Ἐκεῖθεν ἀκριβῶς ἀναφαίνονται παραλλάσσοντα παιδευτικὰ ἴδεωδη. Συχνὰ τὰς εἰς μίαν περίοδον κρατήσαντα ἐγκαταλείπονται, διὰ νὰ ἀντικατασταθοῦν ὑπὸ ἄλλων. Δὲν ἔξαφανίζονται δμως τελείως ἀπὸ τὸν πνεύματικὸν δρίζοντα. “Ἄλλοτε μὲν ἀνακύπτουν ἐκ νέου μετὰ δλοκλήρους αἰώνας, ἄλλοτε δὲ παραμένουν εἰς τὸ κοινωνικὸν ὑποσυνείδητον ἐνὸς ἔθνους, διότι δρῶσι συνεχῶς.

‘Η θεώρησις τῶν σκοπῶν τῆς παιδείας ἐξ ἐπόψεως πορείας της διακρίνει: τὸ ἡρωῖκὸν ἴδεωδες καὶ τὸ ἴδεωδες τοῦ ἱπποτισμοῦ, τὸ ἴδεωδες τῆς εὐγενείας καὶ τὸ αὐλικὸν ἴδεωδες, τὸ ἴδεωδες τοῦ σοφοῦ μὲ τὰς ποικίλας διαφοροποιήσεις του, τὸ πολιτειακὸν καὶ ἔθνικὸν ἴδεωδες, τὸ ἀνθρωπιστικὸν ἴδεωδες, τὸ θρησκευτικὸν ἴδεωδες καὶ τὸ ἀτομιστικὸν καὶ ὁφελιμιστικὸν ἴδεωδες.

Α'. ΤΟ ΗΡΩΪΚΟΝ ΙΔΕΩΔΕΣ

Τὸ πρῶτον καὶ παλαιότατον ἴδεωδες εἶναι τὸ ἡρωῖκόν. Κατ’ αὐτὸν ἔχομεν ὡς σκοποὺς τὴν ἀγωγὴν πρὸς ἀφοβίαν, πρὸς γενναιότητα καὶ νίκην κατὰ τὸν πόλεμον, πρὸς τιμὴν καὶ ἐπιδίωξιν τοῦ κλέους, πρὸς ἐπιβολὴν καὶ κύρος λόγῳ ἀνωτέρων προσόντων. Χάριν τοῦ κλέους δὲ ἡρως δίδει καὶ τὴν ζωὴν του. Τούτο ἐπικρατεῖ καὶ ἔξεικονίζεται κατὰ τὴν δμηρικὴν ἐποχὴν.

‘Υπόδειγμα ἡρωῖκοθν ἴδεωδους ἀποτελεῖ δὲ ‘Ἀχιλλεύς, δστις ἔξεπαιδεύθη κατ’ αὐτό. ‘Ο μὲν πατήρ του Πηλεὺς τὸν ἐδίδαξεν «αἱὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπεροχον ἔμμεναι ἄλλων»¹. ‘Ο διδάσκαλος του Χειρῶν, δὲ δικαιότατος τῶν Κενταύρων, τὸν ἐδίδαξε τὸ ἱππεύειν, τὴν θήραν, τὸ ἀκόντιον², τὴν χειρουργικὴν καὶ περιποίησιν τραυμάτων³. ‘Ο παιδαγωγὸς του Φοῖνιξ, ἐξ δμοίως βασιλικοῦ γένους, εἶχεν ἀναλάβειν τὸν διδάξῃ τὰ ἔργα τοῦ πολέμου, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀγορῶν, τὰ ἀναδεικνύοντα τοὺς ἀριστερεῖς ἄνδρας, ἵνα καταστῇ καὶ δὲ τὸν «μύθων τε ρητὴρ ἔργων τε πρηκτὴρ»⁴.

1. Ἰλιάδος Λ, 784.

2. Αύτόθι Π, 144.

3. Αύτόθι Λ, 831.

4. Αύτόθι Ι, 439 - 443.

Τὰ ἔργα τῶν ἡρώων ὄμνοθι τὰ ἔπη καὶ ψάλλουσιν οἱ ἀοιδοί. Μὲ ταῦτα οἱ ἑκάστοτε νέοι φρονηματίζονται καὶ μορφώνονται, ἀπὸ τῶν Σπαρτιατοπαῖδων κατὰ νόμον τοῦ Λυκούργου μέχρι τοῦ Ἀλεξάνδρου κατὰ σύστασιν τοῦ Ιδίου τοῦ Ἀριστοτέλους πιθανώτατα.

Αὐτοὶ οὗτοι οἱ σοφισταὶ, θέλοντες νὰ γεννήσουν εἰς τοὺς μαθητὰς τῶν αὐτοσυναίσθημα ὑψηλότερον τοῦ τῶν κοινῶν ἀνθρώπων, τοὺς συνίστων νὰ μελετῶσι τὰ ἔπη. Ὁ Πρωταγόρας ἴδιᾳ τὸ τονίζει ρητῶς: «*'Ηγούμαι, λέγει, ἀνδρὶ παιδείας μέγιστον μέρος εἶναι περὶ ἐπῶν δειγδύν εἶναι· ξετι δὲ τοῦτο τὰ ὑπὸ τῶν ποιητῶν λεγόμενα οἷον τ' εἶναι ξυνιέναι*»¹.

ΟΞενοφῶν ἐπίσης ἐμφανίζει εἰς τὸ «Συμπόσιον του τὸν Νικήρατον νὰ λέγῃ: «*'Ο πατὴρ ἐπιμελούμενος δπως ἀνὴρ ἀγαθὸς γενοιμην ἥναγκασέ με πάντα τὰ 'Ομήρου ἔπη μαθεῖν καὶ νῦν δυναίμην ἀν 'Ιλιάδα δλην καὶ 'Οδύσσειαν ἀπὸ στόματος εἰπεῖν*»².

ΟΠλάτων μνημονεύει ἐν τῇ Πολιτείᾳ του (606 Ε) τὴν κοινὴν πεποίθησιν, δτι διὰ τῶν ἐπῶν του δ "Ομηρος « τὴν Ἑλλάδα πεπαδευκε ». Ἀλλὰ καὶ οἱ τραγικοὶ « διδάσκοντες » ἀπὸ σκηνῆς ὅμολογουν, δτι τὰ δράματά των ἥσαν « τεμάχη τῶν τοῦ 'Ομήρου μεγάλων δείπνων ».

Τὸ ἰδεῶδες τοῦτο οὐδέποτε παύει προβαλλόμενον ἐν τῷ Ἑλληνικῷ κόσμῳ. Κατὰ τὴν κλασσικὴν ἐποχὴν ἐπανακηρύττεται μὲ « τοὺς ὑπὲρ πάντων ἀγῶνας » κατὰ τῶν Περσῶν καὶ τοὺς περὶ αὐτοὺς παιᾶνας. Κατὰ τὴν Βυζαντινὴν περίοδον ἔχομεν τοὺς ἡρώας αὐτοκράτορας καὶ τοὺς Ἀκρίτας πολεμιστάς, τὸ ἰδεῶδες τῶν δποίων περιγράφει τὸ δμώνυμον ἔπος. Κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν τὸ ἡρωϊκὸν ἰδανικὸν ἐνσαρκώνουν οἱ ἀγῶνες τῶν Κλεφτῶν, ποὺ διηγούμενται τὰ δημοτικὰ τραγούδια, τὰ δδηγούντα μέχρι τοῦ μεγάλου ἀγῶνος τῆς Παλιγγενεσίας μας.

Τὸ ἰδεῶδες τοῦτο ἐμφανίζεται καὶ ἔκτος τοῦ Ἑλληνικοῦ χώρου. Εἰς παράλληλον καὶ ἀνεξάρτητον μορφὴν παρουσιάσθη ἐν τῇ Δυτικῇ Εύρωπῃ κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα, ὡς Ἰπατικὸν ἰδεῶδες. Σκοποὶ τούτου εἶναι δμοίως ἡ ἀφοβία καὶ ἡ γενναιότης εἰς τὸν πόλεμον, ἡ εύθιξια καὶ ἡ τιμή, ἡ πίστις εἰς τὸν ἀρχηγόν, ἡ τήρησις τοῦ δρκου, ἡ προστασία τῶν ἀδυνάτων, δ σεβασμὸς τῆς γυναικός, ἡ ὑπεράσπισις τοῦ Χριστιανισμοῦ κατὰ τῶν ἀπίστων.

Τοῦτο καταγράφεται καὶ ἐκεῖ δμοίως εἰς ἔπη. Τοιαῦτα εἶναι τὸ « Chanson de Roland », ἔξυμνον τὸν ἡρωϊκὸν ἀγῶνα καὶ τὴν θυσίαν

1. Πρωταγ. 339 Α.

2. III, 5.

τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ Καρολομάγνου Ρολάνδου κατὰ τῶν Σαρακηνῶν τῆς Ἰσπανίας. Εἰς τὴν Κεντρικὴν καὶ βόρειον Εύρωπην ἔχομεν τὸ "Ἐπος τῶν Nibelungen, τὸ δποῖον ψάλλει τὰ κατορθώματα καὶ τὸν θάνατον τοῦ Θρυλλικοῦ πρίγκηπος Siegfried. "Έχομεν ἐπίσης τὸ "Ιπποτικὸν αὐλικὸν ἔπος (Ritterliche höfische Epos).

Διὰ τῶν ἑπικῶν τούτων κύκλων ἀσκεῖται εἰς τὰς Δυτικοευρωπαϊκὰς χώρας μορφωτική ἐπίδρασις μὲν ἀποκλειστικότητα μὲν μέχρι τοῦ τέλους τοῦ Μεσαίωνος, περιοδικῶς δὲ ἔπειτα, μέχρι καὶ σήμερον.

B'. ΤΟ ΙΔΕΩΔΕΣ ΤΗΣ ΕΥΓΕΝΕΙΑΣ

Τὰς ἀναστατώσεις τῆς Ὁμηρικῆς ἐποχῆς διαδέχεται ἡ εἰρηνικὴ ζωὴ μὲν ἄλλους σκοπούς καὶ ἄλλα ίδανικά. Αὕτη ἔρχεται νὰ ἀποδοκιμάσῃ τὴν βίαν, τὴν κυριαρχίαν, τὴν ἀρπαγήν, τὴν ἀνατροπήν, τὴν ὕβριν. Τώρα ἔξυμνεῖται ἡ δικαιοσύνη, ἡ εἰρήνη, ἡ ἀγαθότης, ὁ πλοῦτος, ἡ εὐγένεια τῆς ψυχῆς. Ἡ εὐγένεια νοεῖται ως ἔμφυτος καὶ ἐκ καταγωγῆς. Τὴν ἀναστροφὴν καὶ τὴν σύνδεσιν μετὰ γένους ἐσθλοῦ ἔξυμνοῦν δὲ Θέογνις (550 - 500 π.Χ.) καὶ δὲ Πίνδαρος (522- 442).

Αντὶ τῶν πολεμικῶν πράξεων τὴν σκέψιν τῶν ποιητῶν ἐλκύουν τώρα αἱ

*«Μοῦσαι καὶ Χάριτες, κοῦραι Διός, αἴ ποτε Κάδμου
ἔς γάμον ἐλθοῦσαι καλὸν δείσατε ἔπος»¹.*

Αντὶ τῆς ἀριστείας τοῦ πολέμου τώρα κηρύττεται «κάλλιστον τὸ δικαιότατον», τὸ καταστάν Δηλιακὸν ἐπίγραμμα² δίδαγμα τοῦ Θεόγνιδος³. Αντὶ νὰ ταλαιπωρῇται καὶ νὰ κινδυνεύῃ τις ἐκ φιλοδοξίας καὶ ὕβρεως «λῶστον ύγιαινειν»⁴. Ως μεγάλη θεός προβάλλεται τώρα ἡ Πίστις, ἡ Σωφροσύνη, ἡ Ἐλπίς⁵.

Ἡ εὐγένεια καὶ αἱ ἐσθλαὶ φρένες δὲν ἀποκτῶνται μὲν φροντίδα καὶ μὲν διδασκαλίαν. Τούτο δίδεται ως «χάρις», ἡ δποία εἶναι «ἀρετῆς ἀποιειν»⁶. εἶναι βραβείον ἀρετῆς, καθὼς τονίζει δὲ Πίνδαρος⁶.

«Ἀγαθοὶ καὶ σοφοὶ κατὰ δαίμονον δυνδρεῖς»⁷.

1. Θέογν. 15 - 16.

2. Ἀριστοτ. Ἡθικ. Νικ. I, 8.

3. Ἐλεγ. 225.

4. Αὐτόθι.

5. Αὐτόθι 1135 - 1137.

6. Πυθιον. II, 15.

7. Ολυμπ. IX, 28.

Σοφός λογίζεται δ «πολλὰ εἰδώς φυῖ». "Οσοι μνημονικῶς ἔμαθον, παρομοιάζονται μὲ κόρακας ἀκρατήτως κρώζοντας¹. Πάντως διὰ πᾶσαν ἀρετὴν χρειάζεται «πόνος δαπάνα τε».

Ἡ φιλόφρων «*'Ησυχία*» δηλαδὴ ἡ εἰρήνη, θυγάτηρ τῆς Δίκης, ἀποβαίνει μεγιστόπολις, διότι αὐτὴ κατέχει τὰς ὑπερτάτας κλεῖδας καὶ τῶν θελήσεων καὶ τῶν πολέμων².

Αἱ ἐλεγεῖαι, αἱ ὡδαὶ καὶ οἱ παιδινες ὑμνοθν τῷρα τὰς χάριτας τῶν εὔγενῶν, τὴν διόσδοτον αἴγλην καὶ τὸ φέγγος τῶν ἔξαιρέτων ἀνθρώπων. Κατὰ τὸν Πίνδαρον πρέπει ἡ Μνημοσύνη νὰ παρέχῃ «*κλυτὰς ἐπέων δοιάδες*»³ ως «*ἄποινα μόχθων*», ἀλλὰ καὶ ως εῦγλωττα παραδείγματα πρὸς μίμησιν. Κατὰ τὴν ἔξυμνησιν ἐν μόνον ζητεῖ δ Πίνδαρος, νὰ τηρήται ἡ ἀληθεία, ἡ τόσον ἐλλείπουσα ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους. Διατυπώνει μάλιστα τὴν γνώμην, διτι πιθανῶς δ "Ομηρος νὰ ἀπέδωσεν εἰς τὸν Ὀδυσσέα περισσότερα ἀπὸ δσα πράγματι ἔπαθε, διὰ νὰ κάμητὰ ἔπη του εὐχαριστότερα εἰς τὰ πλήθη⁴. Τοιούτου εἶδους διδασκαλίαν δὲν θέλει. Ἀντιθέτως θεωρεῖ τὸ ἀληθὲς ως ἀρχὴν πάσης ἀρετῆς, δι' δ καὶ κάμνει τὴν ἔξῆς εὐχήν:

«*'Αρχὰ μεγάλας ἀρετᾶς, ὄνασσος' 'Αληθεία,*
μὴ πταλίσῃς ἔμαν
σύνθεσιν τραχεῖ ποτε ψεύδει.»⁵

Καὶ πράγματι δ Πίνδαρος διὰ νὰ θελεῖ καὶ νὰ διδάξῃ δὲν ἔχει ἀνάγκην ἐπινοήσεως φανταστικῶν περιπετειῶν, καὶ κατορθωμάτων. Ἀρκεῖται νὰ ἐμφανίσῃ δλας τὰς πλευρὰς καὶ τὰς ποιότητας εὔγενῶν ἀθλημάτων πράγματι ἐπιτελεσθέντων παρὰ συγχρόνων του, διὰ νὰ ἔξυψώσῃ τοὺς ἀκροατάς του καὶ παραδειγματίσῃ τοὺς ἀναγνώστας τους. Δι' δ καὶ καθίσταται τὸ αἰώνιον ὑπόδειγμα ὑμνωδοῦ.

Ίδεωδες εὐγενεῖας δὲν ἔχομεν μόνον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους. Εἰς τὴν Δυτικὴν Εύρωπην ἐμφανίζεται ως αὐλικὸν ἰδεῶδες. Ἡ ἀφετηρία του σημειώνεται κατὰ τοὺς ὄστέρους ἵπποτικοὺς χρόνους, αὐξάνεται κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν διὰ τῶν ἡγεμόνων τῶν μικρῶν πόλεων, διὰ νὰ λάβῃ τὴν πλήρη διαμόρφωσίν του. εἰς τὰς αὐλὰς τῶν μεγάλων μοναρχῶν τῆς ἀπολυταρχίας. Ίδιᾳ ἐτυποποιήθη εἰς τὴν Γαλλικὴν αὐλὴν τῶν τριῶν Λουδοβίκων

1. Αύτόθι II, 86.

2. Πυθ. VIII, 1 - 4.

3. Νεμ. VII, 16.

4. Αύτόθι 20.

5. Ἀπόσπ. ἔξ ἀδήλων εἰδῶν 119.

(1650 - 1789). Ἐκεῖθεν προέκυψεν δὲ συρμὸς (mode) εἰς τὴν ἐνδυμασίαν, οἱ τρόποι συμπεριφορᾶς (savoir vivre), τὸ τυπικὸν τῶν συναντροφῶν, δεξιώσεων, κοσμικότητος καὶ κοινωνικότητος.

Ίδεωδης δὲνθρωπος θεωρεῖται καὶ ἔδω δὲ εὔγενοθς καταγωγῆς, δὲ ζῶν ἐξ εἰσοδημάτων καὶ μή ἐργαζόμενος, δὲ ἔχων λεπτοὺς τρόπους, δὲ ἀπολαμβάνων εὐνοιῶν παρὰ τῆς αὐλῆς, ἀλλὰ καὶ παρέχων ἐπίσης γενναιοδωρίας καὶ εύνοιας εἰς τοὺς ὅπ' αὐτόν. Ἀντὶ τῆς σωματικῆς ρώμης καὶ πολεμικῆς ἀνδρείας προτιμᾶται τώρα ἡ ἀνάπτυξις τῆς καλλιτεχνικῆς εὐαίσθησίας, δι' ὃ καὶ προστατευόμενοι τῶν αὐλῶν εἶναι καλλιτέχναι καὶ ποιηταί, οἱ δποῖοι συμβάλλουν εἰς τὴν ἀνάδειξιν τῆς αἴγλης τῶν «μεγάλων» καὶ «ὑψηλῶν» προστατῶν των.

Δὲν ἐπιδιώκεται ἔδω μόνον τὸ «ὑγιαίνειν» ως «λωστόν», ἀλλὰ καὶ ἡ εὐζωΐα, ἡ εύθυμία, δὲ ἐρωτισμός, ἅτινα καλλιεργοῦνται· εἰς τὰς πλέον λεπτολόγους παραλλαγάς των, εἴτε ἐν συμφωνίᾳ πρὸς τοὺς βιολογικούς καὶ ἡθικούς νόμους, εἴτε καὶ παρὰ τοὺς νόμους τούτους, μέχρις δρίων ἐγγιζόντων τὸ κωμικὸν καὶ τροφοδοτούντων τὴν σάτυραν καὶ διὰ λεπτοτάτου σκώμματος περιγραφὴν τοῦ τρόπου εὔγενοθς ζωῆς παρ' αὐτῶν τούτων τῶν ἐν ταῖς αὐλαῖς σιτιζομένων. Διὰ τοῦ τελευταίου τούτου θά καταστῇ βαθμηδὸν ἐμφανῆς ἡ κενότητες καὶ τὸ ἐπίπλαστον τοῦ ίδεωδούς.

Γ'. ΤΟ ΙΔΕΩΔΕΣ ΤΟΥ ΣΟΦΟΥ

Τὸ ίδεωδες τῆς λόγῳ καταγωγῆς εὔγενείας εἰς τὴν κλασσικὴν 'Ελλάδα ἀπὸ τοῦ 5ου αἰώνος καὶ ἐπειτα ὑποχωρεῖ, διότι βαθμηδὸν τὰ παλαιὰ γένη τῶν διαφόρων πόλεων ἀντὶ ἀνωτέρων ἀνθρώπων ἔξετρεφον τυράννους, ταλαιπωρήσαντας τοὺς πολίτας. Ἐπειτα κατὰ τὸν ὑπέρτατον ἀγῶνα ἐναντίον τῶν Περσῶν ἀριστοί ἀνεδείχθησαν δλοι οἱ πολῖται καὶ οὐχὶ μόνον οἱ εὔγενεῖς. Ἐντεθεν διαδίδεται ἡ ἀντίληψις, ὅτι ἐκαστος καθίσταται εὔγενης οὐχὶ ἀναλόγως τῆς προελεύσεως του, ἀλλὰ τῆς ἀτομικῆς του ἀξίας τῆς ἡθικῆς του ὑποστάσεως, τῆς πνευματικῆς του καταρτίσεως καὶ μορφώσεως.

'Η μελέτη καὶ ἡ σπουδὴ, ἡ ἀπόκτησις σοφίας κηρύττεται τώρα ως ίδαινικόν. Δὲν γίνεται παραδεκτὸν πλέον τὸ δόγμα τοῦ «σοφοῦ φυδοῦ». 'Ο σοφιστής Κριτίας εἰς διασωθὲν ἀπόσπασμά του τονίζει:

«ἐκ μελέτης πλείους, ή φύσεως ἀγαθοῖς»¹.

'Η σοφία αὕτη νοεῖται ὑπὸ πλείονας μορφάς, ως πολιτικὴ καὶ

1. Ἐλεγεῖσαι (Πολιτεῖαι), 6.

ρητορική σοφία, ως μεταφυσική καὶ ἡθική σοφία, ως πρακτική σοφία.

Πολιτικὴ καὶ φητορικὴ σοφία είναι ή προβαλλομένη ύπό των σοφιστῶν. Οὗτοι ἐλκύουν τὴν νέαν γενεάν πανελλήνιως, ἔπειτα ἀπό τὴν κατάργησιν τῶν τυραννίδων τοῦ βου αἰῶνος, ὑποσχόμενοι νὰ διδάξουν τοὺς μέλλοντας πολιτικούς πῶς νὰ πείθουν τὸν δῆμον. 'Η ἐντύπωσις διὰ τῶν λόγων, τονίζουν, είναι τὸ πᾶν. 'Η ρητορικὴ ἐπιτυγχάνει νὰ ἐμφανίσῃ τὸν «*ἥτενα λόγον κρείττονα*» καὶ τάνάπαλιν. Αὕτη θὰ γίνῃ τὸ μέσον, ζητάοι «*δυνατοῖς*» πείθωσι τοὺς «*δευτερεῖς καὶ πολλοὺς ἀνθρώπους*»¹, νὰ δέχωνται τοὺς νόμους τοὺς δποίους ἐκεῖνοι θέλουν.

Μεταφυσικὴ καὶ ἡθικὴ σοφία είναι ή προβαλλομένη ύπό των Πυθαγορείων καὶ Ἰώνων φιλοσόφων, μάλιστα δὲ ύπό τοῦ Σωκράτους. Αὕτη θέλει νὰ καθιστᾷ τοὺς ἀνθρώπους φίλους τῆς σοφίας, ἀνυψώνουσα αὐτοὺς ύπερ τὰς μυθολογίας, τὰς δεισιδαιμονίας καὶ τὰς ἀκρίτους δόξας, ἀλλὰ καὶ ἀποκαλύπτουσα τὸν λόγον τὸν διέποντα καὶ τὴν φύσιν καὶ τὴν πόλιν καὶ τὸ ἄτομον. 'Ο Πυθαγόρας ἴδρυει σύλλογον ἀνδρῶν δημοφρονούντων, μὲ σκοποὺς θρησκευτικούς, ἡθικούς καὶ πολιτικούς, τὸ «*δμακδῖον*». 'Ο Ήράκλειτος προβάλλει μεγαλοστόμως τὸν τριπλοῦν ρόλον τοῦ λόγου. 'Ο Σωκράτης κηρύττει, δτι κάλλιστον είναι τὸ Δελφικὸν «*γνῶθι σαύτον*».

Πρακτικὴ σοφία είναι ή ιατρικὴ θεραπευομένη εἰς τὸν Κρότωνα², Ἐπίδαυρον, Κυλδον, Κυρήνην. Ἐπίσης ἡ τεχνική, ἥτις διαμορφώνεται εἰς τὴν Ἰωνίαν, Ἀθήνας, Κόρινθον καὶ ἀλλαχοῦ.

'Επιγέννημα τῶν τριῶν τούτων τάσεων θὰ ἀποτελέσῃ ἡ γένεσις τοῦ θεσμοῦ τῆς σχολῆς, ως ἴδρυματος ὀργανωμένου, πραγματοποιοῦντος ἐπὶ αἰῶνας ἐπίδρασιν παιδευτικὴν διὰ καθωρισμένων ἴδεων καὶ σκοπῶν.

'Αναφαίνονται τέσσαρες τύποι σχολῶν:

α') **Αἱ φιλοσοφικαὶ**, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν Στωϊκῶν, ἀναλαμβάνουν νὰ μεταδῶσουν καὶ συνεχίσουν τὰς μεταφυσικὰς καὶ ἡθικὰς διδασκαλίας τὰς ἀποβάσας ύποκατάστατον τῆς καταπιπτούσης ἀρχαίας θρησκείας.

β') **Αἱ φητορικαὶ**, ἀπό τοῦ Ἰσοκράτους καὶ ἔπειτα, συνεχίζουν τὴν διδασκαλίαν τοῦ Γοργίου καὶ τοῦ Προδίκου. Θὰ ἐπιδοθοῦν κατόπιν εἰδικώτερον εἰς τὴν σπουδὴν καὶ τὴν διαπραγμάτευσιν τῶν νόμων καὶ πολιτειακῶν θεσμῶν.

γ') **Αἱ ιατρικαὶ σχολαὶ**, ἀπό τοῦ Ἰπποκράτους καὶ ἔπειτα, θὰ συν-

1. Γοργ. 483 C - D.

2. Παράβ. Ἡροδ. III, 129 - 132 τὰ περὶ Δημοκῆδου.

δέσουν τὴν σοφίαν μὲν θέματα βιολογίας, νοσολογίας καὶ θεραπείας τοῦ δργανισμοῦ, ώς καὶ τῶν ἀμεσωτέρων ἀναγκῶν ζωῆς.

δ') Αἱ μηχανικαὶ καὶ φυσικαὶ, ἀπὸ τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων, θὰ συνεχίσουν συστηματικώτερον τὴν μελέτην καὶ μετάδοσιν γνώσεων φυσικῶν καὶ κατασκευαστικῶν.

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἔχομεν δμοίαν κίνησιν, ἀνάλογον ἴδεωδες τοῦ σοφίου. Καὶ αὕτη ἐκδηλούμεναι ὑπὸ πλείονας μορφάς, ώς πολιτικὴ καὶ λογοτεχνικὴ σοφία, ώς φιλοσοφική, ώς φυσική καὶ ώς πρακτική.

Ἡ πολιτικὴ σοφία ἐπιδίδεται εἰς τὴν γνῶσιν τῆς διαρθρώσεως τοῦ νεωτέρου κράτους, τῆς διοικήσεως του καὶ τῶν θεσμῶν του. Ἡ λογοτεχνικὴ ἐπενδύει ἴδεας διὰ τοῦ ἐντέχνου λόγου, ἵνα προσλαμβάνωνται εὐκόλως καὶ καθολικῶς. Ἡ φιλοσοφία θέτει ὑπὸ κριτικὸν ἔλεγχον τὰς τυπικότητας καὶ τὴν προσποιητὴν συμπεριφοράν τοῦ ἴδεωδους τῆς εὐγενείας καὶ ζητεῖ μίαν ἐσωτερικωτέραν ἡθικήν, μὲ θεμέλια στερεά. Οἱ δοκιμιογράφοι καὶ οἱ Ἐγκυκλοπαιδισταὶ θὰ ἀποκαλύψουν τὴν κενότητα τῶν τυπικοτήτων τοῦ ἴδεωδους ἐκείνου. Ἡ φυσικὴ σοφία θὰ ἀναπτυχθῇ διὰ τῆς μελέτης τῆς φύσεως, τόσον τῆς ἀνοργάνου, δοσον καὶ τῆς δργανικῆς. Ἔξ αὐτῆς θὰ ἀπορρεύσουν αἱ ἐφαρμογαὶ τῆς πρακτικῆς σοφίας, αἱ δποῖαι θὰ διευκολύνουν τὴν ἄνοδον τῆς στάθμης ζωῆς τῶν μαζῶν.

Δ'. ΤΟ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΟΝ ΚΑΙ ΕΘΝΙΚΟΝ ΙΔΕΩΔΕΣ

Τὸ ἴδεωδες τοῦ σοφίου ἀνεδείχθη τόσον κατὰ τὴν πρώτην διατύπωσιν του ἐν τῇ ἀρχαιότητι, δοσον καὶ κατὰ τὴν ἐπανάληψίν του ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις πολυμερέστερον καὶ ἀνώτερον τῶν προηγηθέντων αὐτοῦ. "Ἐχει δμως συμφυῇ μίαν μονομέρειαν· τὴν ἐκτροφὴν ἐνδὲ ἀτομισμοῦ τοῦ σοφίου, ἀφοῦ προσγωγὴν τοῦ ἀτόμου του ζητεῖ οὗτος.

"Ως ὑπέρβασις τῆς ἀτελείας ταύτης προβάλλεται τὸ πολιτειακὸν ἴδεωδες. Εἶναι ἡ διακήρυξις, δτι τὸ ἀτομον δέον νὰ ἐτοιμασθῇ καὶ μορφωθῇ, ώστε νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν πολιτείαν, διότι ἐξ ἐκείνης λαμβάνει καὶ ζωὴν καὶ τροφὴν καὶ ἔξελιξιν.

"Ἡ «πόλις» ώς ὀργανωμένη δμάς νοεῖται δ δημιουργὸς καὶ φορεὺς τῆς τελείας ἀνθρωπίνης ζωῆς, ἐξ ἣς προσδιορίζεται καὶ ἡ ἀτομικὴ ζωὴ. Ἡ ἀντίληψις αὕτη ἐμφανίζεται ώς συνείδησις πάσης ἐλληνικῆς πόλεως, ἰδιαιτέρως δὲ τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ πόλις θεωρεῖ ἔστητὴν ώς ἐν δλον, μὲ ζωὴν θεμελιωθεῖσαν δι' ἐξαιρέτων πράξεων.

τῶν ἐπωνύμων ἥρωών των μετ' αὐτούς γενεῶν, συνεχιζομένην εἰς τὴν ἀπαραβίαστον λεράν γῆν των, τὴν «τροφὸν καὶ πατρίδα καὶ μητέρα»¹ δλων. "Εκφρασίς της εἶναι οἱ θεσμοί, ἡ θρησκεία, τὰ ἥθη, δὲ λόγος, αἱ κοιναὶ πράξεις, τὰ μνημεῖα, αἱ ἑορταί. Τὸ ἄτομον καθιστάμενον διὰ τῆς γεννήσεώς του πολίτης τῆς οὖτος σεντεταγμένης πόλεως ἐκπαιδεύεται, ἵνα κατανοήσῃ, διατηρήσῃ καὶ προαγάγῃ τὴν ζωὴν ταύτην μὲν οἰασμήποτε θυσίας.

'Η ἀντίληψις αὕτη ἐφαρμόζεται μὲν πρακτικῶς, κηρύσσεται δὲ θεωρητικῶς ἀπὸ τοὺς πολιτικούς, τοὺς ποιητάς, τοὺς ρήτορας καὶ τοὺς φιλοσόφους. Τὴν πρακτικὴν ἐφαρμογὴν μαρτυρεῖ δὲ δρός τὸν δποίον ἔδιδε πᾶς Ἀθηναῖος Ἐφηβος ἐπισήμως, ἔχων δὲ ἐξῆς:

«Οὐ καταισχυνῶ δπλα τὰ ιερά, οὐδὲ ἐγκαταλείψω τὸν παραστάτην διτρού μη στοιχήσω, ἀμυνῶ δὲ καὶ ὑπὲρ ιερῶν καὶ ὑπὲρ δσίων καὶ μόνος καὶ μετὰ πολλῶν· τὴν πατρίδα δὲ οὐκ ἐλάσσω παραδώσω, πλείω δὲ καὶ μρείω δσης διν παραδέξωμαι· εὐηκοήσω τῶν δεὶ κρινόντων ἐμφρόνως, καὶ τοῖς θεσμοῖς τοῖς ιδρυμένοις πείσομαι καὶ οὓς τινας διν ἄλλους τὸ πλῆθος ιδρύσηται δμοφρόνως καὶ διν τις ἀναιρεῖ τοὺς θεσμοὺς ή μὴ πειθηται, οὐκ ἐπιτρέψω, ἀμυνῶ δὲ καὶ μόνος καὶ μετὰ πάντων καὶ ιερὰ τὰ πάτρια τιμήσω. "Ιστορεῖς θεοὶ τούτων»².

Θεωρητικὴν ἔκθεσιν τοῦ ιδεώδους ἔχομεν ἀπὸ τὸν Περικλῆν εἰς τὸν Ἐπιτάφιόν του, δπου τονίζει δτι «ἡ πόλις πᾶσα παίδευσίς ἔστι» καὶ δτι «καλῶς φερόμενος ἀνὴρ τὸ καθ' ἐαυτὸν διαφθειρομένης τῆς πατρίδος οὐδὲν ησσον ξυναπόλλυται, κακοτυχῶν δὲ ἐν εὔτυχούσῃ πολλῷ μᾶλλον διασώζεται»³. 'Ο Αἰσχύλος εἰς τοὺς Πέρσας, δὲ Σοφοκλῆς εἰς τὸν Οἰδίποδα δπὶ Κολωνῷ, δὲ Εύριπίδης εἰς τὰς Ἰκέτιδας ἐκφράζουν τὴν αὐτὴν συνειδησιν διὰ τῶν προσώπων τῶν δραμάτων των. 'Ομοίως πράττουν διὰ τῶν πανηγυρικῶν των λόγων οἱ ρήτορες. Τὴν πλήρη δμως καὶ συστηματικὴν διατύπωσιν παρέσχεν ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία διὰ τῶν τριῶν κορυφαίων ἐκπροσώπων της.

'Ο Σωκράτης, δὲ πρώτος θεωρητικὸς τῆς ἀγωγῆς καὶ μάλιστα δχι μόνον τῆς τῶν παίδων, ἀλλὰ τῆς καθολικῆς παιδείας, νοούμενης δὲ «κατήσεως τῆς μρετῆς διὰ τῆς σοφίας» τονίζει τὴν ἀπόλυτον ἐξάρτησιν τῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου ἐκ τῆς Πολιτείας καὶ τὸ συναίσθημα τοῦ χρέους ἔναντι ταύτης. Εἰς τὸν Κρίτωνα ἐντὸς τῆς φυλακῆς του, παρακινούμενος νὰ δραπετεύσῃ, ἀπαντᾷ δτι ἐδν τὸ πράξῃ, θὰ ἐμφανι-

1. 'Ισοκράτους Νικοκλῆς ή Κύπριοι δ'.

2. Στοβαίου 'Ανθολόγιον ΜΓ', 48. Παράβ. τὸ αὐτὸν κείμενον καὶ εἰς Δι-
κοῦργον κατὰ Δεωκράτους, 77.

3. Θουκυδ. II, 41, 60.

σθοῦν ἐνώπιόν του οἱ νόμοι καὶ θὰ τὸν ἐλέγξουν λέγοντες, δτὶ ἐνῷ αὐτοὶ τὸν ἐγέννησαν, τὸν ἔθρεψαν καὶ τὸν διεμόρφωσαν, ἐκεῖνος ἐπιχειρεῖ νὰ τοὺς καταλύσῃ¹. Τὴν πίστιν του ἑκύρωσε διὰ τοῦ θανάτου του.

Ο Πλάτων εἰς τὴν *Πολιτείαν* δρίζει λεπτολόγως, διποτές οἱ πολῖται ἑτοιμάζωνται καὶ ἀφοσιοῦνται διὰ βίου εἰς τοὺς οκοποὺς τῆς πόλεως. Ιδιαιτέρως οἱ ἔχοντες τὰς βελτίστας φύσεις θὰ σπουδᾶσσουν τὸ «μέγιστον μάθημα τοῦ ἀγαθοῦ», ούχι ἵνα νομίζουν ἐστοὺς ώς ζῶντας «ἐν μακάρων νήσοις», ἀλλ' ἵνα δδηγοῦν πρὸς τὸ φῶς τοὺς «ἔσκοτωμένους»². Εἰς τοὺς *Νόμους* τονίζει δτὶ ἔργον τῆς παιδείας εἶναι νὰ καταστήσῃ τὸν παῖδα «πολίτην γενέσθαι τέλεον, δρᾷειν τε καὶ ἀρχέσθαι ἐπιστάμενον μετὰ δίκης»³, διδτὶ, λέγει, εἶναι χαλεπόν νὰ γνωρίσῃ καὶ νὰ ἐμμείνῃ εἰς τὸ δόγμα, δτὶ τὸ κοινὸν συμφέρον δέον νὰ ἡγηται, τὸ δὲ ἴδιον νὰ ἔπειται⁴. «Ολα, προσθέτει, δέον νὰ ρυθμίζωνται χάριν «ξύμπαντος τοῦ γένους, τοῦ ἔμπροσθεν καὶ τοῦ ἔπειτα ἔσομένου»⁵, καὶ τὰ «χρήματα» καὶ οἱ «γάμοι» καὶ τὸ «ζῆν» καὶ τὸ «θανεῖν».

Η περὶ παιδείας ἀντίληψις, ώς διασφαλιζούσης τὴν προκοπὴν τῆς Πολιτείας, εἶχεν ἥδη ἔμπράκτως ἐκδηλωθῆ⁶ κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα. Ἐπειδὴ δμως εἶχεν ἀτονίσει λόγῳ τῶν ἐκτάκτων πολιτικῶν συμβάντων, ἐπαναπροβάλλεται νοσταλγικῶς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ώς ἡ μόνη ἐλπὶς βελτιώσεως τῶν κοινῶν⁶. Οἱ δπαδοὶ του δμοῦ μετὰ τοῦ δλου συστήματός του ἐγκολποῦνται συνεχῶς καὶ τὴν περὶ παιδείας διδασκαλίαν του. Δυνάμεθα νὰ δμιλῶμεν περὶ ἑνὸς *Παιδευτικοῦ Πλατωνισμοῦ*, συνεχῶς δρῶντος διὰ πλειόνων δδῶν. Η μὲν Ἀκαδημία παρεῖχε συστηματικὴν μόρφωσιν Ἀνωτάτης Σχολῆς ἐπὶ 916

1. «ΩΣ ςωκρατες... τι ἐγκαλῶν ἡμῖν καὶ τῇ πόλει ἐπιχειρεῖς ἡμᾶς ἀπολλύναι; Οὐ πρῶτον μέν σε ἐγεννήσαμεν ἡμεῖς καὶ δι' ἡμῶν ἐλάμβανε τὴν μητέρα σου ὁ πατήρ καὶ ἐφύτευσέ σε; Φράσον οὖν, τούτοις ἡμῶν τοῖς νόμοις, τοῖς περὶ τοὺς γάμους μέμφει τι, ώς οὐ καλῶς ἔχουσιν; Οὐ μέμφομαι φαίην ἄν. Ἀλλὰ τοῖς περὶ τὴν τοῦ γενομένου τροφήν τε καὶ παιδείαν, ἐν ᾧ καὶ σὺ ἐπαιδεύθης; » Η οὐ καλῶς προσέταττον ἡμῶν οἱ ἐπὶ τούτοις τεταγμένοι νόμοι παραγγέλλοντες τῷ πατρὶ τῷ σῷ σὲ ἐν μουσικῇ καὶ γυμναστικῇ παιδεύειν; Καλῶς φαίην ἄν. Εἰεν. Ἐπειδὴ δὲ ἐγένου τε καὶ ἔξετράφης καὶ ἐπαιδεύθης, ἔχοις ἄν εἰπεῖν πρῶτον μὲν ώς ούχι ἡμέτερος ἡσθα καὶ ἔκγογος καὶ δοῦλος, αὐτός τε καὶ οἱ σοὶ πρόγονοι; » *Κρίτων* 50 D.

2. 505 A, E, 519 C - D.

3. 643 E.

4. 875 B.

5. 923 A.

6. Ζ'. Ἐπιστολὴ 352, 326.

Έτη¹ είς πνευματικά και πολιτικά στελέχη τοῦ 'Ελληνισμοῦ και τοῦ Ρωμαϊσμοῦ· ή διὰ τῶν συγγραμμάτων δύνας ἐπίδρασις ύπηρξεν διάκοπος και παγκόσμιος μέχρι σήμερον.

Τὴν ἔξαρτησιν τῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου ἐκ τῆς Πολιτείας θὰ ὑποστηρίξῃ, κατόπιν συγκριτικῆς μελέτης πλείστων πολιτειῶν, δ 'Αριστοτέλης. Δι' αὐτὸν «ἡ πόλις φύσει ἐστὶ καὶ πρότερον ἢ ἐκαστος»². Ἡ «κοινωνία πολιτεική» δὲν εἶναι ποσοτική αὕτησις τῆς «βιολογικῆς κοινωνίας» τῶν δύο γενῶν, ἀλλ' ἐπίακόλουθον τῆς ὑπάρξεως εἰς τὸν ἀνθρωπὸν τοῦ «λόγου» και τοῦ «ἀγαθοῦ και κακοῦ και δικαίου και ἀδίκου και τῶν ἄλλων αἰσθησιν ἔχειν»³. Πολιτεία διὰ τὸν 'Αριστοτέλην εἶναι ἡ «τοῦ εὖ ζῆν κοινωνία και ταῖς οἰκίαις και τοῖς γένεσι, ζωῆς τελείας χάρειν και αὐτάρκους»⁴. Τὴν ἔξαρτησιν τοῦ ἀτόμου ἐκ τῆς πόλεως θεωρεῖ πλήρη. «Οὐ χρή, λέγει, νομίζειν αὐτὸν αὐτοῦ τινα εἶναι τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ πάντας τῆς πόλεως μόριον γάρ ἐκαστον τῆς πόλεως· η δ' ἐπιμέλεια πέφυκεν ἐκάστου μορίου βλέπειν πρόδες τὴν τοῦ δλου ἐπιμέλειαν»⁵.

Ο 'Αριστοτέλης θὰ ἀποτελέσῃ τὸ δριον ἀλλαγῆς τῆς σχετικῆς πίστεως. Τὰ ἀπέδει τοῦ 'Αλεξανδροῦ και ἐπειτα γεγονότα θὰ δοηγήσουν εἰς μίαν ἄλλην ἀντίληψιν. Τὰ φύσει ισχυρὰ ἄτομα θὰ θεωρηθοῦν, διτι θεμελιώνουν πολιτείας και καταλύουν πολιτείας. "Ἄρα τὸ ἄτομον εὑρίσκεται υπὲρ τὴν πολιτείαν. Ἡ Ρωμαϊκή στρατιωτική κυριαρχία, συνεχίζουσα τὸν τρόπον ζωῆς τῶν Διαδόχων, θὰ ἐνισχύσῃ τὴν ἀτομικὴν ταύτην ἀντίληψιν ἐπὶ σειράν δλην γενεῶν.

Νέα ἐπάνοδος εἰς τὴν κοινωνιοκρατικὴν ἀντίληψιν θὰ ἐμφανισθῇ μόλις περὶ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰώνος διὰ τοῦ πνεύματος τοῦ Ρωμαντισμοῦ. *Ρωμαντισμὸς* εἶναι ἡ κίνησις ἐκείνη, ἡ δποία θὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν διάκρισιν τῶν ἀνθρώπων εἰς ὑπερατομικὰς δμάδας, τὰ *εἴδη* ἢ τοὺς λαούς, δηλαδὴ ὁντότητας μὲ ίδιαν ζωήν, ἕδιον παρελθόν και ίδιαν ψυχοσύνθεον προσδιορίζουσαν τὰ εἰς αὐτὴν ἀνήκοντα ἄτομα⁶. Ἡ ζωὴ αὗτη νοεῖται, διτι ὑπέρκειται τοῦ χρόνου, διότι τὸ παρελθόν συνυφανεῖται μὲ τοὺς δρους και τὰς ἐπιδιώξεις τοῦ παρόντος διὰ νὰ γεννήσῃ

1. 'Απὸ τοῦ 387 π.Χ. μέχρι τοῦ 529 μ.Χ., δτε ἐκλείσθη διὰ Διατάγματος τοῦ 'Ιουστινιανοῦ.

2. Πολιτικά I, 1.

3. Αύτοθι.

4. Αύτοθι III 5, VII 7.

5. Αύτοθι VIII 1.

6. Παράβ. Herder J. G., Sämtliche Werke, Cottasche Ausg. 1853, ίχδμ.
27, σελ. 198.

τὸ μέλλον. 'Η κίνησις αὕτη ἔσχε τὴν ἀρχήν της ἐπὶ τοῦ λογοτεχνικοῦ πεδίου, ἔλαβε δὲ ἐνίσχυσιν διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ιστορικῶν σπουδῶν. 'Ο ποιητὴς Herder εἰς τὸ ἔργον του «'Ιδεῖτε περὶ τῆς Φιλοσοφίας τῆς 'Ιστορίας τῆς 'Ανθρωπότητος» ὑπεστήριξεν, δτὶ ἔκαστον ἔθνος ἔχει ἰδίαν φυσιογνωμίαν, ἐκφαινομένην εἰς τὸν τρόπον τῆς ζωῆς, τὰ ἡθη, τὴν γλωσσαν, τὰ δημοτικά του τραγούδια, τοὺς θρύλους, τὰς παραδόσεις του, τὰς πράξεις ποὺ ἐπιτελεῖ. Τοῦτο φέρει καταβολὰς δλῶν τῷν ἀνθρωπίνων ἐκδηλώσεων, δλλ' ἀναγκαίως ἐκδιπλώνει πλήρως μερικὰς μόνον. 'Εκεῖναι ἀποτελοῦν τοὺς βασικοὺς τόνους, ἐνῷ αἱ ἄλλαι, αἱ ἀναπτυκτοὶ διαφαίνονται μόνον ως ἀσαφῆς ὑπόκρουσις εἰς τὴν δλην συμφωνίαν ποὺ ἔχει ἡ ζωὴ του. Εἰς τὸν ψυχικὸν του δριζοντα μόνον αὐτὰς βλέπει. Αύται διαμορφώνουν τὴν οὐσίαν του, χωρὶς νὰ τὸ γνωρίζῃ, χωρὶς νὰ προσπαθήσῃ. "Έκαστον ἔθνος εὑρίσκει τὴν δικαίωσιν του ἐν ἑαυτῷ. 'Ἐὰν μείνῃ πιστὸν εἰς τὸν ἑαυτὸν του, ἔχει ζωὴν καὶ ἀκμήν. 'Ἐὰν οἰκειωθῇ στοιχεῖα ἄλλων ἔθνων παρακμάζει καὶ ἀποθνήσκει¹.

'Η ἀντίληψις αὕτη ἔγέννησε τὴν ἀπαίτησιν περὶ ἔθνικῆς ἀγωγῆς ἐκάστης γενεᾶς. 'Αντιπροσωπευτικός της κῆρυξ ἔγένετο ὁ Γερμανὸς φιλόσοφος Fichte. Οἱ «Δόγοι πρὸς τὸ Γερμανικὸν ἔθνος», τοὺς δποίους ἔξεφώνησε τῷ 1808, ἥσαν μία σταυροφορία κατὰ τοῦ ἀτομικισμοῦ καὶ τῆς ἀδιαφορίας διὰ τὸ σύνολον. Οὗτος τὸν ἀτομισμὸν θεωρεῖ ως τὴν ρίζαν, ἐξ ἣς γεννᾶται ἡ ἔθνικὴ σῆψις. «"Ἐν μοναδικὸν μέσον ἔχω νὰ προτείνω, λέγει, ἵνα διατηρήσῃ τὴν ὑπόστασιν του τὸ Γερμανικὸν ἔθνος. Τοῦτο εἶναι ἡ ἀλλαγὴ τοῦ μέχρι σήμερον συστήματος ἀγωγῆς". 'Η κρατοῦσα κατ' αὐτὸν ἀγωγὴ ἔχει βεβαίως καὶ θρησκευτικότητα καὶ ἡθικότητα, δλλ' ἀμφοτέρας μὲ ἀτομιστικὴν ἀντίληψιν. Τῆς λείπει τὸ πνεῦμα τῆς ἐντάξεως τοῦ ἀτόμου εἰς τὸ ἔθνικὸν σύνολον, τὸ ἔχον συνεχῆ ὑπόστασιν, τὸ ὑπερκείμενον τοῦ θανάτου καὶ καθιστῶν τὸ ἀτομον μέτοχον αἰωνιότητος ζωῆς»².

'Η οὕτω προβαλλομένη ἀνανέωσις τοῦ Παιδευτικοῦ Πλατωνισμοῦ ὑπὸ νέα σύμβολα θὰ λάβῃ τὴν πλήρη ἐκδίπλωσιν της διὰ τοῦ 'Εγέλου. Οὗτος εἰς τὸ ἔργον του «Βασικαὶ γραμμαὶ τῆς Φιλοσοφίας τοῦ δικαίου» καὶ εἰς τὰς «Παραδόσεις τον περὶ τῆς Φιλοσοφίας τῆς 'Ιστορίας» θὰ τονίσῃ, δτὶ ἡ πολιτεία ἀποτελεῖ τὴν προϋπόθεσιν τῆς ἀναπτύξεως τῶν μορφῶν πνευματικῆς ζωῆς ἐνδὸς λαοῦ, ἥτοι τῆς θρησκείας, τῆς τέχνης, τῆς ἐπιστήμης, τῶν ἡθῶν, τοῦ δικαίου. Τὸ ἀτομον

1. Αδτόθι, σελ. 205 - 206.

2. Fichte, Reden an die deutsche Nation, Fikentsche Auflage, σελ. 27, 105.

3. Αδτόθι, σελ. 130.

διὰ τῆς ἐν αὐτῷ ζωῆς εὑρίσκει τὴν πλήρη τελείωσιν του. Διὰ τῆς πολιτείας ἐμφανίζονται δρῶντες οἱ λαοί. "Οσοι λαοὶ δὲν ἔχουν πολιτείαν, δὲν ἔχουν Ἱστορίαν. «'Ο λαός, λέγει, ως πολιτεία εἶναι τὸ Πνεύμα ἐν τῇ ούσιώδει πγευματικότητί του καὶ τῇ ἀμέσῳ πραγματικότητι. Διὰ τοῦτο εἶναι καὶ ἡ ἀπόλυτος δύναμις ἐπὶ τῆς γῆς»¹. «'Η πολιτεία εἶναι ἡ πραγμάτωσις τῆς ἡθικῆς Ἰδέας»².

'Ο νέος οὗτος Πλατωνισμὸς θὰ ἐμφανισθῇ παραλλήλως εἰς δλα τὰ εύρωπα ἵκανος κράτη, ἅτινα θὰ δεχθοῦν ως ἀξιωμα, δτι πᾶσα ἀγωγὴ δέον νὰ προετοιμάζῃ τοὺς νέους διὰ τοὺς σκοποὺς τῆς πολιτείας. 'Ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου δ Πλατωνισμὸς ούδέποτε ἐσβέσθη. 'Απλῶς συνάπτεται μετὰ τοῦ τοιούτου χριστιανικοῦ τύπου, διότι οἱ ἀτελείωτοι ἀγῶνες τοῦ Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ κατὰ τῶν ἀλλοθρήσκων βαρβάρων συνέδεον πατρίδα καὶ πίστιν. 'Οσάκις σημαίνουν κρίσιμοι δραί διὰ τὸν Ἑλληνισμὸν, ἀνανεοῦται μὲ μείζονα ἔντασιν, δπῶς ἐγένετο ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῶν Παλαιολόγων κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς μεγάλης ἐκείνης δοκιμασίας, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἀπελεθερώσεως του περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰώνος, δτε «οἱ Διδάσκαλοι τοῦ Γένους» ἀνενέωσαν τὴν Πλατωνικὴν ἀντίληψιν περὶ «πατρίδος γῆς».

'Η ἀνάπτυξις τῶν ιστορικῶν σπουδῶν κατὰ τὸν 19ον αἰώνα ἀπεκάλυψεν, δτι δλοὶ οἱ λαοὶ είχον συνεχῶς ὑπερατομικὴν ζωὴν μὲ κοινὰ τυπικὰ στοιχεῖα. 'Η ἐκεῖθεν γεννηθεῖσα Κοινωνιολογία ἐκύρωσεν οὕτω διὰ γέων ἐμπειρικῶν δεδομένων τὴν γνώμην τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, περὶ προσδιορισμοῦ τῆς ὑφῆς ἐκάστου προσώπου ἐκ τῆς κοινωνίας εἰς ἥν γεννᾶται καὶ ἀναπτύσσεται. Παραλλήλως ἀνεφάνη ἐπὶ τοῦ οἰκονομικοπολιτικοῦ πεδίου ἡ κίνησις ἐκείνη ἡ ἀποκλειθεῖσα Κοινωνισμὸς (Socialismus), ἥτις ἀποβλέπει εἰς τρόπους λύσεως τῶν ἐκ τῶν ἐφαρμογῶν τῆς τεχνικῆς δημιουργηθέντων προβλημάτων περὶ τῶν δρων ἐργασίας καὶ τῆς παραγωγῆς καὶ κατανομῆς τῶν ἀγαθῶν.

'Η ἐκ τῶν ως ἄνω ρευμάτων ἀπαίτησις περὶ μιᾶς ἀγωγῆς στηριζομένης εἰς τὴν σχέσιν ἐξαρτήσεως τοῦ ἀτόμου ἐκ τῆς κοινωνίας ἔχει σήμερον διερμηνεῖς εἰς δλας τὰς χώρας.

'Ἐν Γαλλίᾳ τυπικὸς ἐκπρόσωπος ὑπῆρξεν δ θεωρητικὸς τῆς ἀγωγῆς Durkheim (1858 - 1917). Οὗτος ἡσχολήθη ἀφ' ἐνδος μὲν μὲ τὴν διαμόρφωσιν τῶν μεθόδων τῆς Κοινωνιολογίας, ἀφ' ἐτέρου δὲ μὲ τὴν

1. Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechts. Sämt. Werke, 7er Bd, Stuttgart 1928, σελ. 441.

2. Αὐτόθι, σελ. 328.

ἔρευναν ἐπὶ μέρους κοινωνικῶν φαινομένων. Τὴν ἀγωγὴν θεωρεῖ ἐπίσης ως κοινωνικὸν φαινόμενον. Τὰς περὶ ταύτης ίδεας του ἐξέθηκεν εἰς τὰ ἔργα του «L'éducation morale», τὸ δποῖον εἶναι σειρά μαθημάτων εἰς τὴν Σορβόννην καὶ «Education et sociologie», τὸ δποῖον εἶναι σειρά διαλέξεων.

Κατὰ τὸν Durkheim διποτας διφαινομένων τρέφεται μὲ τροφάς, τὰς δποίας διανέζεται ἔξωθεν, οὗτοι καὶ διπευματικός τρέφεται μὲ ίδεας, συναισθήματα, τρόπους τοῦ πράττειν, οἱ δποῖοι προέρχονται ἀπὸ τὴν κοινωνίαν¹. Ἀγωγὴ κατ' αὐτὸν εἶναι ἡ ἐνέργεια ἡ ἀσκούμενη υπὸ τῆς ψυχῆς γενεᾶς ἐπ' ἑκείνην, ήτις δὲν εἶναι ἀκόμη ψυχῆς διὰ τὴν κοινωνικὴν ζωὴν. Σκοπός της εἶναι νὰ διεγείρῃ καὶ ἐξελίξῃ εἰς τὸν παῖδα ἐνα ἀριθμὸν ίδιοτήτων, φυσικῶν, νοητικῶν καὶ ἡθικῶν, τὰς δποίας ἀπαιτοῦν παρ' αὐτοῦ ἡ πολιτικὴ κοινωνία ἐν τῷ συνδλῷ καὶ τὸ περιβάλλον διὰ τὸ δποῖον προορίζεται ίδιαιτέρως². Ἡ κοινωνία, λέγει, εύρισκεται καθ' ἐκάστην νέαν γενεᾶν ἐνώπιον ἀγράφου πίνακος, τὸν δποῖον διὰ νέων κόπων δέον νὰ πληρώσῃ. Πρέπει διὰ τῶν πλέον συντόμων δδῶν νὰ ἐγκαταστήσῃ εἰς τὴν θέσιν τοῦ ἐγωίστικοῦ καὶ ἀκοινωνήτου νεογεννήτου ἐν ἄλλῳ δν, ικανόν νὰ διάγῃ μίαν ζωὴν ἡθικὴν καὶ κοινωνικὴν³.

Ἡ ἀγωγὴ, λέγει ὁ Durkheim, δὲν ἔχει ως μοναδικὸν ἀντικείμενον τὸ ἄτομον καὶ τὰ συμφέροντά του, ἀλλ' ἀποβλέπει κυρίως εἰς τὸ νὰ ἀνανεώνῃ συνεχῶς τοὺς δρους υπάρχεις τῆς κοινωνίας. Ἡ κοινωνία δύναται νὰ ζήσῃ μόνον, ἐάν υπάρχῃ μεταξὺ τῶν μελών της μία ἐπαρκής δημοιογένεια. Ἡ ἀγωγὴ ἀκριβῶς διατηρεῖ καὶ ἐνισχύει τὴν δημοιογένειαν ταύτην, σταθεροποιούσα εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ πατέρας τὰς δημοιότητας, τὰς δποίας προύποθέτει ἡ κοινωνικὴ ζωὴ. Ἐπειδὴ δημως χωρίς μίαν διαφοροποίησιν οἰαδήποτε συνεργασία θὰ ἥτο ἀδύνατος, ἡ ἀγωγὴ ἔξασφαλίζει τὴν διάρκειαν τῆς διαφοροποίησεως, διαφοροποιουμένη καὶ εἰδικευομένη ἡ ίδια συνεχῶς. Ἐν συμπεράσματι συνίσταται, λέγει, εἰς μίαν μεθοδικὴν ἐνσωμάτωσιν εἰς τὴν κοινωνίαν τῆς νέας γενεᾶς: «en une socialisation méthodique de la jeune génération⁴.

Ἐν Γερμανίᾳ ἐκπρόσωποι τῆς κοινωνιοκρατικῆς ἀγωγῆς υπῆρξαν πλείονες. Ὁ Natorp, ἐκπρόσωπων Πλατωνικᾶς ίδεας τὰς δποίας συνάπτει μὲ τὸν Νεοκαντιανισμόν, εἰς τὸ ἔργον του «Κοινωνικὴ

1. L'éducation morale, Paris 1925, σελ. 80.

2. Éducation et Sociologie, 4e éd Paris 1933, σελ. 49.

3. Αὐτόθι, σελ. 51, 121.

4. Αὐτόθι, σελ. 119.

Παιδαγωγική, 1899» κηρύττει τὴν ύπέρβασιν τοῦ ἀτομισμοῦ καὶ προβάλλει ως σκοπὸν μίαν ἰδανικὴν κοινωνίαν διεπομένην ἀπὸ αἰώνιους ἡθικὰς ἴδεας. 'Ο Förster μὲ τὸ ἔργον του «*Πολιτικὴ Ἡθικὴ καὶ Πολιτικὴ Παιδαγωγική, 1919*» ἀντιτίθεται ἐπιμόνως κατὰ τοῦ παιδευτικοῦ ἀτομισμοῦ τονίζων, δτὶ δὲν χρειαζόμεθα νὰ ἐτοιμάζωμεν εἰς τὰ σχολεῖα εὐφυεῖς ἀνθρώπους ή τελείους ἐπαγγελματίας, ἀλλὰ τελείους ἀνθρώπους διεπομένους ἀπὸ τὸ πνεύμα τῆς χριστιανικῆς ἀγάπης καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀλληλεγγύης. 'Ο Krieck διὰ τοῦ ἔργου του «*Φιλοσοφία τῆς ἀγωγῆς, 1922*» ύποστηρίζει, δτὶ δ λαδὲ εἰς τὸν δποῖον εἰσέρχεται τις ἅμα τῇ γεννήσει του εἶναι ἡ ἀνωτάτη παιδευτικὴ πραγματικότης, ἥτις θὰ ἐπιδράσῃ ἐπ' αὐτοῦ, διότι αὐτὸς εἶναι δ φορεὺς ἴδιου πολιτιστικοῦ πνεύματος. 'Ομοίας ἴδεας ἐκπροσωπεῖ καὶ ὁ Petersen, δστὶς εἰς τὰ ἔργα του «*Γενικὴ Θεωρία τῆς μορφώσεως, 1924*» καὶ «*Σύγχρονος Παιδαγωγική, 1937*» δέχεται δμοίως ὑπάρχουσαν καὶ δρῶσαν ἐπὶ τῶν ἀτόμων συνεχῶς μίαν εύρυτέραν πολιτιστικὴν πραγματικότητα. 'Ἐπι μέρους μορφὴν ταύτης θεωρεῖ τὴν σχολικὴν παιδευτικὴν πραγματικότητα, ἡ δποία δέον νὰ δραγνώνεται ἀναλόγως πρὸς τὴν πρώτην.

'Ἐκ τῶν Ἀγγλοσαξώνων ἐκπρόσωποι τῆς τάσεως εἶναι πλείονες. Χαρακτηριστικότερος εἶναι δ τελευταίως ἐκλιπῶν φιλόσοφος καὶ παιδαγωγός, δ καὶ θεμελιωτὴς τῆς Ἀμερικανικῆς Παιδαγωγικῆς Dewey. Οὗτος διὰ τῶν ἔργων του «*Δημοκρατία καὶ Ἀγωγή, 1925*» «*Παλαιὸς καὶ νέος ἀτομισμός, 1930*» καὶ ἄλλων μερικωτέρων ύποστηρίζει, δτὶ σκοπὸς τῆς ἀγωγῆς εἶναι ἡ κατάρτισις ἀτόμων, τὰ δποῖα νὰ ἔχουν κοινωνικὴν ἐπάρκειαν, «*social efficiency*»¹. «'Η ἀγωγή, τονίζει, εἶναι μία κοινωνικὴ λειτουργία, ἥτις ἔξασφαλίζει τὴν διεύθυνσιν καὶ ἔξελιξιν τῶν ἀώρων ἀτόμων διὰ τῆς συμμετοχῆς των εἰς τὴν ζωὴν τῆς δμάδος εἰς ἣν ἀνήκουν»².

Ε'. ΤΟ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΟΝ ΙΔΕΩΔΕΣ

'Ἡ περὶ πόλεως ως γεννώσης, τρεφούσης καὶ παιδευόσης τὰ ἀτομα διδασκαλία τοῦ Σωκράτους, ἐφ' ὅσον κατὰ τὸν μετ' αὐτὸν αἰώνα ἔξασθενεὶ ἡ δύναμις τῶν Ἀθηνῶν, ύφεσταται μία μετάπλασιν. 'Ιδεωδες τώρα τῆς παιδείας κηρύσσεται οὐχὶ τὸ τῆς πόλεως, ἀλλὰ τὸ τοῦ Ἐλληνισμοῦ δλοκλήρου, νοούμενου οὐχὶ ως περιοχῆς γεωγραφικῆς, ἀλλὰ πνευματικῆς, εἰς ἣν δύνανται νὰ μετάσχωσιν ὅχι

1. Dewey J., *Democracy and Education*, New York 1925, σελ. 138-139.
2. Αὐτόθι, σελ. 94.

μόνον "Ελληνες ἔξι οἰασθήποτε πόλεως, ἀλλὰ καὶ οἱ μὴ "Ελληνες οἱ ἀποδεχόμενοι τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν.

"Ως πρῶτος διδάσκαλος τῆς ἀντιληψεως ταύτης δέον νὰ θεωρηθῇ ὁ Ἰσοκράτης. Οὗτος εἰς τὸν περίφημον Πανηγυρικὸν του ἀποφαίνεται, δτι «τὸ τῶν ἑλλήνων δνομα πεποίηκε μηκέτι τοῦ γένους, ἀλλὰ τῆς διανοίας δοκεῖν εἶναι καὶ μᾶλλον "Ελληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδεύσεως τῆς ἡμετέρας ή τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας»¹. Οἱ πολῖται τῶν Ἀθηνῶν, τονίζει, εἶχον προηγουμένως ἀγωνισθῆ «ὑπὲρ τῆς ἑαυτῶν χώρας», ἀλλὰ καὶ «ὑπὲρ τῆς τῶν ἄλλων ἑλευθερίας». Τώρα προσφέρονται προθύμως νὰ μεταδώσουν εἰς τοὺς ἄλλους καὶ τὴν πνευματικὴν ἑλευθερίαν διὰ τῆς παιδείας των. Δέχονται τοὺς ξένους τοὺς ἐρχομένους εἰς Ἀθήνας νὰ παιδευθῶσι, δι' αὐτῶν δὲ διδάσκουσι τοὺς ἄλλους λαούς.

Τὴν ἀντιληψιν ταύτην περὶ ἀναγνωρίσεως Ἰδανικῶν παιδείας ἀποδεκτῶν παρ' ὅλων τῶν ἀνθρώπων θὰ κηρύξωσιν ἐπιμονώτερον οἱ Στωϊκοί, οἵτινες θὰ διδάξουν, δτι ὅλοι οἱ ἀνθρωποι εἴμεθα «τοῦ κόσμου πολῖται».

Οἱ Ρωμαῖοι καίτοι πολιτικοὶ κυρίαρχοι τῶν Ἑλλήνων ἀπεδέχθησαν τὴν βάσιν τοῦ Ἰσοκράτους καὶ τῶν Στωϊκῶν, περὶ πανανθρωπίνων παιδευτικῶν ἀξιῶν. Διαπιστώσαντες οἱ ἔδιοι δτι ἡ πνευματικὴ μόρφωσις ἔξανθρωπίζει τὸ ἀξεστον ἄτομον, τὴν ἀπεκάλεσαν Humanitas. Τὰ μαθήματα τὰ μεταδίδοντα ταύτην ἀπεκλήθησαν studia humaniora. Ὡς τοιαῦτα ἐθεωρήθησαν τὰ περιλαμβανόμενα εἰς τὰ κλασσικὰ συγγράμματα.

Ἡ στροφὴ αὕτη τῶν Ρωμαίων πρὸς τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν, τὴν ἀναγνωρισθεῖσαν ως ταυτόσημον πρὸς τὸν ἀνθρωπισμὸν (Humanismus), ἐγίνετο κατὰ πρῶτον σποραδικῶς, ἀφ' δτου ἥλθον εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν ἑλληνικὸν κόσμον. Μετὰ τὴν ὑποταγὴν τῆς Ἐλλάδος τῷ 146 π.Χ. ηύρυνθη. Τὴν πλήρη ἔκτασιν ἔλαβεν ἐπὶ τοῦ λογίου φιλαθηναίου αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ (117 - 138 μ.Χ.) καὶ τοῦ φιλοσόφου αὐτοκράτορος Μάρκου Αύρηλου (161 - 180 μ.Χ.). Ὁ Humanismus οὗτος δινενεοῦτο περιοδικῶς τόσον εἰς τὴν ἑλληνικὴν Ἀνατολήν, δσον καὶ εἰς τὴν Δυτικὴν Εύρωπην.

Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μεταφυτεύεται διὰ τῆς ἰδρύσεως τὴν 27ην Φεβρουαρίου τοῦ 325 μ.Χ. τοῦ πρώτου κρατικοῦ Πανεπιστημίου ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδοσίου τοῦ Β', παρακινηθέντος εἰς τοῦτο πιθανώτατα ὑπὸ τῆς συζύγου του Εύδοκίας ή Ἀθηναῖδος, θυγατρὸς τοῦ Ἀθηναίου φιλοσόφου Λεοντίου. Εἰς τοῦτο καθωρίσθησαν διὰ

1. Πανηγυρ. 51.

νδμου καθηγητικαὶ ξέραι τῆς Γραμματικῆς, τῆς Ρητορικῆς, τοῦ Δικαίου καὶ τῆς Φιλοσοφίας¹. Τὸ ίδρυμα τούτο διαρκῶς ἐνισχύετο εἰς τὰς ἀνθρωπιστικὰς σπουδάς, ιδίᾳ μετά τὸ ὑπὸ τοῦ Ἰουστινιανοῦ κλεισμὸν τῶν Φιλοσοφικῶν Σχολῶν τῶν Ἀθηνῶν τῷ 529, γενόμενον πιθανῶς λόγῳ ἀντιζηλίας τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν καθηγητῶν.

Ἡ ἐπίδοσις εἰς τὰς ἀνθρωπιστικὰς σπουδὰς ἐν τῷ Βυζαντίῳ παρουσίαζε περιοδικὰς πτώσεις, ἀλλὰ καὶ Ἀναγεννήσεις. Ἡ πρώτη ἐξ αὐτῶν εἶγατὴ τοῦ 9ου αἰώνος. Σταθμὸν ἀποτελεῖ ἡ ἀναδιοργάνωσις τοῦ ἐν παρακμῇ Θεοδοσιανοῦ Πανεπιστημίου καὶ ἐμφάνισίς του ως Πανδιδακτηρίου ὑπὸ τοῦ Βάρδα τῷ 863. Τότε θὰ ἔχωμεν τὸν Φωτιόν μὲ τὴν Μυριόβιβλον († 897), ἐπειτα τὸν Ἀρέθαν μὲ τὴν ἀντιγραφὴν τῶν ἀρχαίων κωδίκων († 932), μετά ταῦτα τὸν Ψελλὸν τὸν ἀνανεωτὴν τῶν πλατωνικῶν σπουδῶν, περιπεσόντα εἰς δυσμένειαν λόγῳ τοῦ ἐλληνισμοῦ του († 1078).

Μία δευτέρα Ἀναγέννησις θὰ λάβῃ χώραν ἐπὶ τῶν Κομνηνῶν (1081 - 1185), δτε θὰ ἔχωμεν τὴν Ἀνναν τὴν Κομνηνὴν († 1148), τὸν Εύσταθιον († 1192), τὸν Χωνιάτην († 1220).

Μία τρίτη Ἀναγέννησις θὰ ἐμφανισθῇ ἐπὶ τῶν Παλαιολόγων (1261 - 1453), δτε θὰ διακριθοῦν ὁ Γρηγορᾶς, ὁ Χαλκοκονδύλης, ὁ Πλήθων, ὁ Βησσαρίων, ὁ Χρυσολωρᾶς, ὁ Λάσκαρις, ὁ Τραπεζούντιος. Άλι Βυζαντιναὶ αῦται ἀναγεννήσεις ἐπιδροῦν ἐπὶ τῆς Δύσεως κατὰ ποικίλους τρόπους. Τὸ Πανδιδακτήριον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀποτελεῖ ὑποδειγμα, καθ' ὃ ἰδρύεται παρὰ τοῦ Βυζαντινοῦ ἐξάρχου τῆς Ραβέννης τὸ πρῶτον Πανεπιστήμιον εἰς τὴν Δύσιν περὶ τὸ 1000 μ.Χ. εἰς τὸ Σαλέρνον, ἐπειτα δὲ δύμοιον εἰς τὴν Βολογνα². Τὰ ὑποδειγματα ταῦτα ἀκολουθοῦν κατὰ τὸν 12ον αἰώνα τὰ εἰς Γαλλίαν καὶ Ἀγγλίαν ἰδρυθμένα.

Ἡ πτῶσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ μετανάστευσις τῶν Ἑλλήνων λογίων θὰ δώσῃ νέαν διθησιν εἰς τὸν Ἀνθρωπισμὸν μὲ τὴν Ἰταλικὴν Ἀναγέννησιν, τοὺς Μεδίκους τῆς Φλωρεντίας καὶ τοὺς μεγάλους φιλολόγους Ἐρασμον, Βιδέ καὶ Μελάγχθονα. Άλι ἀνθρωπιστικαὶ σπουδαὶ καὶ τὰ ἴδεωδη τῶν θὰ διαδοθοῦν εἰς δλην τὴν Εύρωπην καὶ Ἀμερικὴν, δχι μόνον μεταξὺ τῆς ἀκαδημαϊκῆς νεολαίας, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐφηβικῆς τῶν μέσων σχολῶν διὰ τῆς διαμορφώσεως τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ Γυμνασίου.

Πλὴν τοῦ Ἀνθρωπισμοῦ τῆς ἀρχῆς τῶν νεωτέρων χρόνων ἔχομεν

1. Παράβ. Cod. Theod. XIV, 9, 3, XV, 1, 5, 3.

2. Παράβ. Messer A., Geschichte der Pädagogik, Bd 1. 2e Aufl. Breslau 1931, σελ. 96 - 97.

Ἐνα δεύτερον, τὸν *Νεοανθρωπισμὸν* (*Neuhumanismus*) περὶ τὸ τέλος τοῦ 18ου αἰώνος, ίδιᾳ ἐν Γερμανίᾳ, ἐκπροσωπούμενον ὑπὸ τῶν Lessing, Herder, Schiller, Goethe, Hölderlin, Winckelmann καὶ W. von Humboldt. Οὗτοι δὲν ἀρκοῦνται εἰς τὴν μελέτην μόνον τῶν κλασσικῶν. Δημιουργοῦν καὶ οἱ ίδιοι νέα ἔργα πρωτότυπα εἰς τὴν γλωσσαν των, καταστάντα διεθνῶς κλασσικά.

Ἡ ἀκμὴ τῆς ποιήσεως κατὰ τὸν Νεοανθρωπισμὸν ἔφθασε νὰ ὑπερτονίσῃ τὴν Λαγοτεχνίαν ως μέσον παιδευτικόν. Ὁ Schiller εἰς τὰς « Ἐπεστολὰς περὶ αἰσθητικῆς ἀγωγῆς τοῦ ἀνθρώπου » ὑποστηρίζει, δτὶ τὸ ὠραῖον δύναται νὰ ἐπαρκέσῃ καὶ διὰ τὴν ἀγωγὴν τοῦ ἥθους καὶ τοῦ χαρακτῆρος μὲ τὴν ἀνιδιοτέλειάν του. Ὁ καλαισθητικῶς μορφωθεὶς θεωρεῖται, δτὶ τὸ κακόν τὸ ἀποφεύγει ως ἀκαλασθῆτον, ως ἄσχημον. "Ἄρα ἡ ὠραιότης, λέγει, καλύπτει τὴν ἥθικήν. Ἀλλώστε ἔβλεπεν ως Ρωμαντικός, δτὶ ἐπὶ τῆς ποιήσεως ἔθεμελιώνοτο αἱ πάτρίδες καὶ αἱ πολιτεῖαι, Ἀρχὰς ἥθικάς καὶ θρησκευτικὰς διέδιδον εἰς τὰ πλήθη διὰ τῶν ἀσμάτων, τῶν θεατρικῶν ἔργων καὶ τῶν μυθιστορημάτων οἱ διδόχρονοι του Ρωμαντικοί.

Σ'. ΤΟ ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΝ ΙΔΕΩΔΕΣ

Τὸ Ἰδεῶδες τοῦτο ἀρχίζει ἐμβρυωδῶς μὲ τὸν Πλατωνισμόν, ἀλλὰ τὴν δλοκλήρωσίν του εὑρίσκει διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ.

Ὁ Πλάτων κηρύττει « τὴν δμοίωσιν τῷ θεῷ » ως τὸ ἀνώτατον, τὴν ἐπιτυγχανομένην διὰ τοῦ « δίκαιου καὶ δσιον μετὰ φρονήσεως γενέσθαις »¹. Τέλειος, λέγει, γίνεται ὁ ἀνθρωπος « ἐξιστάμενος τῷ ἀνθρωπίνῳ σπουδασμάτῳ καὶ πρὸς τῷ θείῳ γιγνόμενος »². Ἐπίδοσιν ἥθικήν παρουσιάζει « ἐπιτηδεύων ἀρετὴν εἰς δσον δυνατόν δμοιοῦσθαι θεῷ »³. Ὁ θεός εἶναι, λέγει, « πάντων χρημάτων μέτρον »⁴ καὶ ως τοιούτος « πάσης μακαρίου σπουδῆς ἀξιος »⁵.

Ὁ Χριστιανισμὸς διμως θὰ εὑρύνῃ καὶ θὰ ἐπιβάλῃ τὰς σποραδικὰς ταύτας ἀναζητήσεις. Θὰ ἐμφανίσῃ πάντας τοὺς ἀνθρώπους ως δυναμένους « τέκνα Θεοῦ γενέσθαι » διὰ τῆς προσελεύσεως εἰς τὴν νέαν πίστιν, εἰς τὴν νέαν βασιλείαν, εἰς τὴν Ἐκκλησίαν, τὴν κοινωνίαν τῶν πιστῶν, τὴν φωτίζουσαν, ἀναγεννῶσαν καὶ σώζουσαν τοὺς ἀκολουθούμντας τὴν διδαχήν της.

1. Θεατ. 176 B.
2. Φαιδρ. 249 C - D.
3. Πολιτ. 613 B.
4. Νόμ. 716 C.
5. Αύτοθι 803 C.